

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-6
O'ZBEK MILLIY XARAKTERI LINGVOMADANIYATSHUNOSLIK
PRIZMASIDA**

*Y.N.Xodjiyev
GulDU tadqiqotchisi, f.f.f.d.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek milliy xarakteri lingvomadaniyatshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilingan. Milliy xarakterning lingvokognitiv va madaniy semantik xususiyatlari, xalq ongidagi qadriyatlarining tilda ifodalanish mexanizmlari ochib berilgan. Maqolada lingvomadaniyatshunoslik, kognitiv lingvistika va antropotsentrik yondashuv asosida tadqiqot o'tkazilgan bo'lib, milliy xarakterni o'rganishning nazariy va amaliy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek milliy xarakteri, lingvomadaniyatshunoslik, kognitiv lingvistika, antropotsentrik lingvistika, milliy qadriyatlar, frazeologizmlar, maqollar, turg'un birliklar, til va madaniyat, konsept.

Har bir xalqning milliy xarakteri uning tarixiy xotirasi, ma'naviy hayoti va madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, umummilliy qadriyatlarining yorqin ifodasidir. Milliy xarakter atamasi jahon tilshunosligi va madaniyatshunosligida keng tarqalgan bo'lib, u xalq ongida mustahkamlashgan, avloddan-avlodga o'tadigan, xalqning hayot tarzida o'z aksini topadigan xulq-atvor namunasi hisoblanadi. Bu tushunchaga nisbatan fanda turli qarashlar mavjud. Xususan, A.Y.Arhipov uni "millatning tarixiy rivojlanishida shakllangan va xalqning umumiy xulq-atvor qoliplarida, madaniyat va tilda namoyon bo'ladigan psixomental xususiyatlar majmui"¹ sifatida ta'riflansa, M.Quronov unga "bir madaniyat, ma'naviyatga mansub ko'pchilik odamlarga xos sifatlar majmuyi. U xalq tarixida muayyan vazifani ham bajaradi. U – millatning har bir a'zosi niyatini, harakatini, iqtidorini millat manfaatlariga yo'naltirishning ma'naviy manbayidir. Qisqacha qilib aytsak, milliy xarakter – milliy quvvatni paydo qiluvchi, saqlovchi va millat taraqqiyotiga yo'naltiruvchi kuch"² deya ta'rif beradi.

Milliy xarakterni o'rganish zarurati nafaqat madaniy o'zlikni anglashga, balki tilning inson hayotidagi chuqur semiotik vazifalarini anglashga ham borib taqaladi. Chunki til – bu xalqning "ma'naviy kodi", milliy xarakter esa ushbu kodda namoyon bo'luvchi jarayondir. Zamonaviy antropotsentrik lingvistikada til inson va jamiyat ongining markazida turadigan holat sifatida qaraladi. Milliy xarakter ana shu markaziy

¹ Архипов А.Ю. Национальный характер как лингвокультурологический феномен: специфика и методы исследования // Вестник Челябинского государственного университета. 2012. – № 8 (262). – С. 33-36.

² Куронов М. Ўзбек характери ва миллий ғоя. – Тошкент: Маънавият, 2005. – Б. 14.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-6**

nuqtada shakllanuvchi ko'p qirrali tuzilma bo'lib, u faqat tilda emas, balki madaniy urf-odatlar, dunyoqarash, mentalitetda ham o'z ifodasini topadi.

Lingvomadaniyatshunoslikda milliy xarakter madaniy semantika va lingvokognitiv struktura sifatida o'rganiladi. Bu fanning vazifasi – til orqali madaniy ma'nolarni ochish, xalq dunyoqarashini tildagi ifodalar asosida tahlil qilishdir. Milliy xarakter esa bunday tahlil uchun ayni munosib ob'ekt hisoblanadi. Shu jihatdan, tilda shakllangan milliy xarakter elementlarini o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, etnologiya va kognitiv psixologiya sohalarida ham dolzarbdir.

O'zbek xalqining milliy xarakteri yuksak axloqiy qadriyatlar, mehr-shafqat, bolajonlik, mehmondo'stlik, sabr-toqat, andisha va oriyat kabi ko'plab konseptlarni o'z ichiga oladi. Bu xususiyatlar til vositasida jonli namoyon bo'ladi. Milliy xarakter tilning turli sathlarida o'z aksini topadi: leksika, frazeologiya, grammatika va nutq qoliplari orqali xalq ongidagi qadriyatlar avloddan-avlodga o'tadi. Bu borada F.Usmonovning quyidagi fikrlari diqqatga sazovor: “Qadriyatlar ongdagi har qanday mavhumlik qatori voqelanish ehtiyojiga ega. Ushbu ehtiyojni inson tasarrufida bo'lgan til o'z vositalari orqali qondiradi va qadriyatlarni voqelantiradi. Ushbu voqelanish jarayoni milliy interpretatsiyasiz kechmaydi, albatta. Chunki olamning lisoniy manzarasi etnomadaniy jamoaning lingvokreativ faoliyati natijasi bo'lib, har bir jamoa olamni belgilashning (lisoniy belgi – til nazarda tutilmoqda – Y.X.) o'ziga xos vositalariga ega, shuningdek, har bir jamoada olamni idrok etishning asrlar davomida shakllangan tizimi mavjud”³. Keltirilgan ta'rif milliy qadriyatlarning tildan boshqa ifodalanish shakllari mavjudligini inkor etmaydi, ular sirasida tilning universal vosita ekaniga urg'u beradi.

Tildagi frazeologizmlar, maqollar va qanotli iboralar milliy xarakterning uzviy bir qismi bo'lib, xalq hayotining turli sohalarida shakllangan ma'naviy tajribaning “qaymog'i”dir. Masalan, o'zbek xalq og'zaki ijodida “birlikda baraka bor”, “sabr qilgan zafar topar”, “bir yoqadan bosh chiqarmoq”, “Bir mayizni qirq bo'lib yemoq” kabi maqol va iboralar orqali jamoaviylik, sabr-toqat, mehnatsevarlik, qarindoshchilik, murosa va hokazo konseptlar ifoda etiladi. Bu kabi birliklar tilning turg'un birliklari bo'lib, xalq mentaliteti va hayot tarzi xususida xulosalar berish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy xarakterni tadqiq etishda tilning grammatik va morfologik vositalari ham katta ahamiyatga ega. Masalan, o'zbek tilida kichraytirish va erkalash affikslari (-cha, -jon, -gina) orqali bolajonlik, muhabbat, yaqinlik kabi konseptlar ifoda topadi.

---

³ Usmanov F. O'zbek milliy qadriyatlarining lingvomadaniy aspekti: Filol. dan. dok. diss. – Andijon, 2024. – B. 82.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-6**

Shuningdek, ko'plik qo'shimchalari va hurmat ifodalovchi boshqa vositalar jamoaviylik va ehtiromni ko'rsatuvchi lingvokulturemalar sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy lingvomadaniyatshunoslik tadqiqotlari milliy xarakterni o'rganishda quyidagi muhim usullarni qo'llashni talab qiladi: definitson tahlil, kognitiv tahlil, komponent tahlil, assotsiativ tahlil, kontekstual tahlil va qiyosiy tahlil. Xususan, kognitiv tahlil orqali xalq ongidagi konseptlar strukturasi ochib beriladi, kontekstual tahlil esa ularning qo'llanish mexanizmini aniqlashga yordam beradi.

Bu sohada tadqiqot olib borayotgan olimlar ta'kidlashicha, tildagi frazeologizmlar va maqollar xalqning ijtimoiy tafakkur shakllari orqali shakllangan umumiy dunyoqarashining lingvistik kodidir. Masalan, N.D.Arutyunova fikricha, "Frazeologizmlar xalq ongida shakllangan hayot tajribasining qaymog'idir, ularda xalqning umumiy axloqiy va madaniy qarashlari to'plangan"⁴.

Masalan, I.Jamoliddinova *belida belbog'i bor* iborasidagi qat'iyatning aks etishini quyidagicha talqin qiladi: "*Belida belbog'i bor* frazemasida... o'zbek yigitlariga xos bo'lgan tuturuqni, qat'iyatni o'zida aks ettiradi. Mazkur frazema faqat erkaklarga nisbatan qo'llanib, "o'z so'zida, fikrida qat'iy tura oladigan" semantikani ifodalaydi. Ma'lumki, belbog' o'zbek lingvomadaniyatida madaniy kodga aylanib qolgan realiyalardandir. Xalqimizda o'g'il farzandining beliga juda kichikligidan belbog' bog'laydilar. Bu bilan erkak kishi el-yurt koriga kamarbasta, oilasi, farzandlari uchun mas'ul ekanligi ifoda etiladi. "Erkak kishining belida belbog'i bo'lsin", degan ibora unga el-yurt ravnaqi, oila faravonligini ta'minlash, farzandlar tarbiyasiga sobit turish vazifasi yuklanganidan dalolat beradi"⁵. Y.Nurmuhamedov esa bu xususda quyidagi mulohazani bildiradi: "Belida belbog'i bor so'z birikmasida signifikat fikr predmetini denotativ aspektida ifodalaganda 'tananing vertikal yo'nalishiga nisbatan o'rta qismiga belbog' o'ralgan erkak kishi'ni anglatsa, konnotativ aspektida 'jo'mard', 'lafz' kabi ijobiy hislatli kishi'ni ifodalaydi. Birikmadagi 'belbog'' komponenti o'ziga xos milliy madaniy belgi tashuvchi funksiyasini bajaradi"⁶. Tilshunos olim Y.Odilov aytganidek, "Azaldan o'zbek erkaklari to'n va yaktak ustidan belbog' bog'lagan, shuning uchunmi, mard va lafzi halol yigitlar belida belbog'i bor deb sifatlangan"⁷. Shunday mazmuni o'zbek badiiy matni ham ko'rsatadi: *Endi sizga o'n ikki vassali uy qurib beramiz. Odamlarni hasharga aytib qo'ydim. Belida belbog'i bori kelaveradi* (O'.Hoshimov. Ikki eshik orasi). Shu va shu kabi matnlarda "erkak kishining belida belbog'i bo'lsin"

⁴ Арутюнова Н.Д. Логика и поэтика фразеологизмов // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М., 1991. С. 137-147.

⁵ Jamoliddinova I. O'zbek tilida "qat'iyat" konseptining ifodalanishi. Filol. fan. b. fals. dok. (PhD) diss. – Toshkent, 2025. – B. 74-75.

⁶ Nurmuhamedov Y. Frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari. – Samarqand, 2021. – B. 39.

⁷ Одиллов Ё. Ўзбек тили ва унинг этномаданий занжилиги // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2020. – №2. – Б. 14.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-6**

ma'nosidagi qo'llanishlar ko'p uchraydi; u erkak so'zining sinonimi darajasiga ko'tariladi.

O'zbek milliy xarakter qirralaridan biri jamoaviylikdir. Ya'ni millat kishilarining hayoti atrofdagi kishilar jamoasi bilan uzviy bog'liqdir. Bu jamoaviy turmush tarzi yaqin qarindosh-urug'chilik munosabatlari, bir uyda bir nechta avlod vakillarining birga yashashi, mahalla, qo'ni-qo'shnichilik munosabatlarida, hashar, to'y-hasham, aza marosimlarining keng jamoalarda nishonlanishi bilan belgilanadi. Jamoaviylik xarakteri natijasida ham turli frazeologik birliklar shakllangan. Mazkur birliklarga "o'rta", "bir" komponentli frazeologik birliklarni misol qilish mumkin: *o'rtaga olmoq, o'rtaga tashlamoq, o'rtaga tushmoq, o'rtaga to'kmoq, o'rtaga qo'ymoq; bir jon-bir tan bo'lmoq; bir yoqadan bosh chiqarmoq; bir mayizni teng bo'lib yemoq, bir og'izdan; bir ovozdan; bosh(lari)ni bir joyga qovushtirmoq* kabi. Jamoadan ajralgan kishilarga doim salbiy munosabatda bo'lingan va bu munosabat *yakka moxov bo'lmoq, yakka moxov bo'lib qolmoq* kabi frazemalar shakllanishiga sabab bo'lgan.

O'zbek xalqining mehmondo'stlik xarakteri turli xil barqaror strukturalar orqali namoyon bo'lishi ma'lum. Mana shunday frazemalardan biri *o'tqazgani joy topolmaslikdir* (o'tqazishga joy topolmaslik). Ma'lumki, o'zbek madaniyatida mehmonlar uchun maxsus xona, ko'rpachalar, dasturxon tayyor turadi. Kelgan mehmon "atoyi Xudo" sanalib uydagi eng yaxshi xonaga, eng yaxshi joyga o'tkaziladi. Mana shu jarayon frazemalashganligi ushbu ibora orqali namoyon bo'lmoqda. Mehmondo'st bo'lmaganlar esa qattiq qoralanadi: *bo'sag'asi odam ko'rmagan. Mehmon o'zagidan mehmondor, mehmondorlik, mehmondorchilik, mehmondo'st, mehmondo'stlik, mehmonnavoz* kabi so'zlar yasalgan bo'lib, ularning barchasi ijobiy konnotatsiyaga ega. Mehmondo'stlik, ya'ni mehmondo'st ekanlik "mehmonni, mehmon kutishni, mehmon chaqirishni yaxshi ko'radigan, mehmonsevar" (O'TIL, II, 586) bo'lishni taqozo etadi. Bunda ta'rifdagi "yaxshi ko'radigan" sifati va keyingi so'zlarning tarkibidagi "-sevar" va "-do'st" komponentlari aksiologik marker maqomida bo'la oladi. Zero, do'st – "ahillik, totuvlik munosabati bilan bog'langan" etimologiyasiga ega.

Xulosa o'rnida aytish kerakki, milliy xarakterni tadqiq etish nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. U xalqlarning o'zlik ongini kuchaytirish, til siyosatida milliy qadriyatlarni himoya qilish, milliy o'zlikni targ'ib qilish kabi vazifalarga xizmat qiladi. Shuningdek, bu tadqiqotlar yosh avlodni tarbiyalash, til o'rgatish va madaniyatlararo muloqotda madaniy farqlarni inobatga olish uchun muhim manba hisoblanadi. O'zbek milliy xarakteri lingvomadaniyatshunoslik prizmasida tahlil etilishi xalqning ma'naviy dunyoqarashi

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-6**

va til madaniyatini anglashda beqiyos ilmiy qimmatga egadir. Milliy xarakter tildagi frazeologizmlar, maqollar, leksik va grammatik vositalarda o'zining barqaror izini qoldirgan, xalq tafakkurining lingvistik ifodasi sifatida xizmat qiluvchi muhim madaniy fenomendir. Bunday tadqiqotlar nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, tarbiya va ta'lim sohalarida ham o'z ahamiyatini topadi.

Adabiyotlar:

1. Архипов, А.Ю. Национальный характер как лингвокультурологический феномен: специфика и методы исследования // Вестник Челябинского государственного университета. 2012. – № 8 (262). – С. 33-36.
2. Куронов, М. Ўзбек характери ва миллий ғоя. – Тошкент: Маънавият, 2005.
3. Usmanov, F. (2024). O'zbek milliy qadriyatlarining lingvomadaniy aspekti: Filol. fan. d-ri... diss. Andijon–2024. – B. 13.
4. Арутюнова, Н.Д. Логика и поэтика фразеологизмов // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М., 1991. – С. 137-147.
5. Jamoliddinova, I. O'zbek tilida "qat'iyat" konseptining ifodalanishi. Filol. fan. b. fals. dok. (PhD) diss. – Toshkent, 2025.
6. Nurmuhamedov, Y. Frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari. – Samarqand, 2021.
7. Одилов, Ё. Ўзбек тили ва унинг этномаданий занжилиги // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2020. – №2.
8. Маслова, В. А., & Усманов, Ф. Ф. (2023). Взаимодействие культуры и языка в гуманитарных исследованиях. URL: <https://journal.fledu.uz/wp-content/uploads/sites/3/2023/12/maslova-v.-usmonov-f.-literature-and-culture-5.pdf>